

Atlas Linguarum Europae

Sää Bergenissä oli parhaiksi taas kir-
kastunut, kun seuraavana aamuna lähdin
lentämään kohti Hollantia. Olin nyt mat-
kalla Euroopan kielikartaston toimitus-
neuvoston kokoukseen, joka pidettiin
Nijmegenissä 9.--12. lokakuuta. Tällai-
sen valtavan kartaston ajatus on jo aiem-

min heitetty esiin eri yhteyksissä, mutta nähtävästi se on tuntunut liian suurisuuntaiselta, utopistiseltakin ja siksi jäänyt kehittelemättä. Nyt sen oli ottanut toissaan kehiteltäväksi alankomaalainen dialektologi professori Toon Weijnen, joka oli koonnut ympärilleen arvovaltaisen toimituksen eri puolilta Eurooppaa: professorit Mario Alinei Alankomaista, Manuel Alvar Espanjasta, R. I. Avanesov Neuvostoliitosta, Jaromir Bělič Tšekkoslovakiasta, Boris Cazacu Romaniasta, Witold Doroszewski Puolasta, Klaas Heeroma Alankomaista, Pavle Ivić Jugoslaviasta ja Ludwig Erich Schmitt Länsi-Saksasta. Hahmolleen oli saatu myös toimitusneuvosto, johon toimitus oli kutsunut vähintään yhden tutkijan jokaisesta Euroopan valtiosta.

Läsnä Nijmegenissä olivat toimituksen ja toimitusneuvoston useimmat jäsenet sekä joukko muita dialektologeja, yhteensä lähes 40 henkeä melkein kaikista Euroopan maista. Toimitus oli laatinut kokousta varten niin kypsän ehdotuksen, että läsnäolijat saattoivat lähes poikkeuksetta yhtyä sen suuriin linjoihin. Yksityiskohdista sitä vastoin keskusteltiin vilkkaastikin. Suunnitteilla oleva kartasto, »Atlas Linguarum Europae», tulisi käsittämään kaikkiaan tuhatkunta karttaa, ja tiedot niihin on määrä hankkia Euroopan kaikkia kieliä ja niiden murteita tasaisesti edustavista keruupisteistä, yhteensä n. 3 200 paikkakunnalta. Kertyvä suuri ainesmäärä voidaan hallita parhaiten automaattisen tietojenkäsittelyn avulla, ja myös itse kartat laadittaisiin tietokoneeseen kytkettyä piirturia käyttäen. Tarkoitus on kartoittaa sanastoa, jolle omistettaisiin noin puolet kartoista, mutta lisäksi äänne-, taivutus-, sananmuodostus- ja lauseopin seikkoja. Näin syntyvä kartasto valaisisi tehokkaammin ja syvällisemmin kuin mikään tähänastinen yritys Euroopan kielten moninaisuutta — voi sanoa viime hetkellä: vaiheessa, jolloin murteet ovat kaikkialla tasoittumassa yleiskielten hyväksi ja murteiden kuvastamat kulttuuri-ilmioitkin suurelta osalta häviämässä.

Atlaksen alkuperäisen suunnitelman

mukaan oli ajateltu keskittyä Euroopassa puhuttuihin indogermaaniisiin kieliin. Jo varhain oli kuitenkin havaittu tarpeelliseksi ottaa mukaan myös ei-indogermaanisiet kielet, joista suomalais-ugrilaiset kielet ovat suurin ryhmä. Nehän sisältävät, usein äärimmäisinä reunamina, elementtejä, jotka valaisevat Euroopassa vallinneiden kielellisten ja kulttuurivaikutusten suuntaa. Toisaalta ne tarjoavat tärkeitä vertauskohtia, jotka laajentavat indogermanistin näköalaa: kielenilmiöitä, jotka milloin poikkeavat muualla Euroopassa tunnetuista, milloin myötäilevät niitä olematta silti ilman muuta samaa alkuperää kuin indogermaanisten kielten vastaavat ilmiöt.

Symposiumiin oli kokeeksi valmistettu eri kielialueilta saatujen tietojen perusteella kolme valaisevaa karttaa. Yhden aiheena olivat (kärryn)pyörän nimitykset. Hahmottui indogermaaninen valta-alue, jossa nimitys palautuu latinan sanaan *rota* tai sille sukua oleviin sanoihin (esim. saksan *Rad*). Sen kupeessa oli sellainen germaaninen alue, jossa vastaava nimitys on sukua kreikan *kyklos*-sanalle (mm. englannin *wheel*, ruotsin *hjul*). Suomalais-ugrilaisista kielistä olivat mukana unkari, jossa 'pyörää' merkitsevä sana on aivan eri perua (*kerek*), ja suomi, joka osoittautui monensuuntaisten vaikutusten risteily-alueeksi. Meillähän tunnetaan eri murteissa mm. *ratas* (vanha balttilainen laina, samaa sukua kuin saksan *Rad*), *pyörä* (oma-peräinen sana), vieläpä *hiulu*, ruotsalainen laina, jonka kaukaisia sukulaisia siis on mm. puheena ollut kreikan *kyklos*.

Toinen kartta esitti *pot*-alkuisten ruukun, astian nimitysten levikkiä Euroopassa. Tämän luultavasti vulgaarilatinasta juontuvan sanueen ydinaluetta ovat ranska ja suurin osa germaanista kielialuetta; äärimmäisenä ulokkeena koillisen suunnalla on taas suomi, jossa nuorehko ruotsalainen lainasana *potta*, *pottu* tunnetaan lähes yli maan. — Äänneopin alalta oli kartta, joka kuvasi pyöreiden *ü* ja *ö* -vokaalien laveutumista *i*:ksi ja *e*:ksi. Tällainen ilmiö tavataan mm. mo-

nin paikoin germaanisissa kielissä (vrt. engl. *green* ~ saks. *grün*, ruots. *grön*). Mutta hajasaarekkeita on myös toisaalla, mm. albaniaassa, liivissä ja virossa (*käbi* 'käpy'). Tavataanpa äskeistä läheisesti muistutavaa *ü:n* laveutumista laajalti suomen etäsukukielissäkin: lapissa (alkup. **ü* > klp. **e*, josta useiden nykymurteiden »tumma *a*»), mordvassa (**ü* > *e*), permiläisissä kielissä (**ü* > *i*) ja sporadisesti tšeremissä. Mitkä ovat kussakin tapauksessa olleet muutoksen kielimaantieteelliset ja strukturaalit edellytykset? Karttakuva ei anna kysymykseen suoraa vastausta mutta kyllä hyviä lähtökohtia sille, joka lähtee vertailumielessä tarkastelemaan tämän äännekehityksen toteutuma lähekkäisillä alueilla ja kaukaisissa irrallisissa saarekkeissa.

Symposiumin osanottajista suurin osa oli Keski-Euroopassa puhuttujen indogermaanisten kielten tuntijoita ja tutkijoita. Jotkut epäilivät, onko ollenkaan mahdollista ulottaa atlas Uraliin saakka idässä: tunnetaanko Neuvostoliitossa puhuttuja ei-indogermaanisia kieliä atlaksen tarpeiksi riittävän hyvin? Kun toimituksen ja toimitusneuvoston neuvostoliittolaiset jäsenet olivat viime tingassa estyneet saapumasta mukaan, jouduin Unkaria edustavan prof. László Demen kanssa tekemään laajanpuoleisesti selkoa suomalais-ugrialaisten kielten tutkimuksen nykytilasta. Koetimme parhaan kykymme mukaan selittää, kuinka eri kielten murreanakirjoja on jo kauan ilmestynyt ja on jatkuvasti tekeillä, niin että ainakaan sanastollisen perusaineiston hankkiminen on tuskin kiven takana. Yksityiskohtiin saatetaan tietysti tarvita lisätietoja, mutta niistä voivat toivottavasti huolehtia eri kielialueilla toimivat elinvoimaiset tutkimuskeskukset. Näytti siltä, että saimme useita epäilijöitä vakuuttumaan oman kielikuntamme merkityksestä Euroopan kielellisessä kokonaisuudessa. Atlas ei olisi Euroopan atlas, jos siitä puuttuisi esim. 'kättä' merkitsevien *manus*, *Hand*, *ruka* -peseyden rinnalta se sanaryhmä, jota edustavat suomen *käsi*, unka-

rin *kéz* ja niiden vastineet itämerensuomalaisissa kielissä, lapin eri päämurteissa, mordvassa, tšeremissä, syrjäänissä ja votjakissa. Ei se olisi liioin täydellinen, jollei siitä kävisi ilmi, että *käsi* ja *kéz* tarkoittavat kokoomakäsitettä, jonka ilmaisivat monissa muissa kielissä jakautuvat kahden sanan osalle (vrt. ruotsiin: erikseen *hand* ja *arm*).

Atlashanketta olisi tuskin voitu panna alulle, ellei sen pohjana olisi ollut eri puolilla Eurooppaa vuosikymmenien mittaan tehtyjä mahtavia esitöitä: kansallisia ja kansainvälisiä murreatlaksia. Niiden joukossa kohoaa erityiseen arvoasemaan slaavilaisten kielten suuri yhteisatlas, jonka sanasto-osaa on pidetty pohjana Euroopan kielikartastonkin sanasto-osaa suunniteltaessa. Toimitus oli valmistanut kokousta varten alustavan kyselylistan (n. 700 kysymystä, joista parisataa jouduttaneen vielä karsimaan). Tuntui siltä, että kyseltävä sanasto ylipäänsä oli taitavasti valittu. Mukana oli keskeisten käsitteiden (esim. ruumiinosien) nimiä, jotka voivat olla laajoilla alueilla samoja, mutta lisäksi tulee murremaantieteellisesti vaihtelevampaa aineistoa: esim. kasvien ja eläinten nimityksiä tai sellaisia käsitteitä kuin 'kalan kidus' (suomen murteissa mm. *kidukset*, *kituset*, *kitaset*, *ikuset*, *ikusimet*), 'ukkonen' (murt. mm. *isänen*, *pitkänen*), 'puida' (murt. myös *tappaa*), 'varsta' (eri varstatyypit mukaan lukien kokonainen floora nimityksiä). Äänne-, muoto- ja lauseopin kysymyssarjoja tulee ilmeisesti olemaan vaikeampi suunnitella. Niidenkin koostaminen pantiin symposiumin aikana joka tapauksessa alkuun nimeämällä eri tehtäviin useita kansainvälisiä toimikuntia.

Suomessa on kielenilmiöiden tähänastinen kartoitus ollut ainakin keskieuropalaisesta näkökulmasta katsoen melko vaatimatonta. Ainoa varsinainen murrekartastomme, Lauri Kettusen Suomen murrekartasto, on yhden miehen tekemäksi kyllä oivallinen saavutus, mutta sekin koskee vain valikoituja äänneopin seikkoja eikä kaikilta osin täytä nykyaikaiselle

kartoitukselle asetettavia vaatimuksia. Minkälaista haastetta Euroopan kielikartaston hanke sitten merkitsee meille?

Suomen osuudeksi atlaksessa on (suomen ruotsalais- ja lapinmurteet mukaan lukien) laskettu n. 165 keruupistettä eli suunnilleen yksi joka kolmatta pitäjää kohti. Tämä on melkoinen määrä; jos keruupisteet voidaan valita edustavasti (varsinkin entisten emäpitäjien kohdalle), työ riittäisi antamaan jonkinlaista pohjaa myös kauan suunnitteilla olleelle kansalliselle kielikartastollemme. Palautan mieleeni, että valtion humanistinen toimikunta hyväksyi pitkäaikaisten töidensä ohjelmaan jo v. 1962 Suomen kulttuuri- ja kielikartaston suunnitelman, jonka mukaan ryhdyttäisiin laatimaan atlaksia sekä kansatieteen ja folkloren että murremaantieteen ja paikannimistön alalta. Samana vuonna pääsi kansatieteellisy-folkloristinen kartoitustyö alkuun prof. Toivo Vuorelan johdolla. Se on nyt valmistumassa, ja niin kuin mm. Kansallisten tieteiden kehittämissuunnitelmassa seitsemän vuotta sitten todettiin, kohta sen jatkoksi olisi päästävä toteuttamaan murrekartastoa. Euroopan kielikartaston hanke tuntuisi antavan suunnitelmalle uutta taustaa: nyt on kyseessä yhdellä kertaa kansallinen ja kansainvälinen hanke, joiden toteutukset luullakseni ovat yhdistettävissä järkevällä ja kumppaakin puolta edistävällä tavalla.

Nijmegenin symposiumissa vallitsi optimistinen mieliala; laskettiin, että monista tiellä olevista hankaluuksista huolimatta olisi eri maiden päästävä laatimaan osuuttaan Euroopan kielikartaston sanasto-osasta jo v. 1974. Ensimmäisten karttojen arvioitiin tulevan julki (mm. Unescon avulla) v. 1978. Symposiumin järjestely, kuten koko hankkeenkin tähänastinen organisaatio, oli tarkkaa ja huolellista työtä, ja hyvin oli juonnettu myös tiukan ohjelman lomaan sijoitetut tutkimiskäynnit Nijmegenin yliopistoon, Kröller-Müllerin taidemuseoon (272 van Goghin työtä!) ja Alankomaiden ulkomuseoon. Tarkkaa, huolellista ja

erinomaisen ahkeraa näytti olevan työskentely hankkeen vetäjän prof. Weijnenin omassakin murteentutkimuskeskuksessa (Nijmeegse centrale voor dialect- en naamkunde), jonka erikoisalana ovat alankomaalaisten Brabantin ja Limburgin murtealueiden laajat sanakirja- ja kartoitustyöt. Kansainvälinen yhteishenki symposiumissa oli hyvä; joka taholla tuntui ymmärrettävän, kuinka tärkeä atlaksen avaama laaja kielimaantieteellinen näkökulma on monelta kannalta. Onhan se omiaan edistämään eri kielten ja kieliryhmien vertailevaa tutkimusta, välillisesti myös yleisen kielitieteen teorianmuodostusta ja ennen kaikkea Euroopan ja eurooppalaisuuden kaikinpuolista selvittämistä.

Terho Ikonen